

Stát jako generalizovaný patron

JAN KELLER*

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno

The State as a Generalised Patron

Abstract: The aim of this paper is to explain those features of state power usually neglected by classical theories of sociology. In the first part, three basic conceptions of the state are described: those of Marx, Durkheim and Max Weber. The weak points of each are examined and the essential concepts of the theory of patronage elaborated. Thereby, the author seeks to overcome certain weaknesses in the above mentioned theories.

Sociologický časopis, 1994, Vol.30 (No.4: 447-461)

Problematika státu a povahy státní moci rozhodně nepatří k preferovaným oblastem sociologického myšlení.¹ Sociologové se v této oblasti pohybují o poznání ostýchavěji než při studiu jiných sociálních institucí. Poté, co se k povaze státní moci vyjádřili klasikové sociologického myšlení ústy Marxe, Durkheima a Maxe Webera, ocitlo se téma státu na dlouhou dobu víceméně na okraji sociologického zájmu. Nepatrný zájem sociologie o otázky státní moci byl jistě do určité míry projevem existující dělby práce v oblasti společenskovědního poznání. Sociologové, zdá se, necítili potřebu pronikat do teritoria tak uznávaných disciplín, jako je filozofie politiky, právní věda a politologie. Tyto disciplíny jim naopak benevolentně přenechávaly výzkum ožehavých sociálních problémů, studium sociálních nerovností a především bádání v oblasti širokého spektra více či méně neformálních typů sociální interakce [Poggi 1978].

Teprve od šedesátých let našeho století dochází ze strany sociologie ke znovuobjevování fenoménu státu. Příčin bylo nepochybně více, na předním místě však figuroval evidentní a stále rostoucí význam ekonomického a sociálního intervencionismu poválečného státu blahobytu, dále určité rysy státně kapitalistického charakteru společenského systému v zemích reálného socialismu, překotný růst počtu nových suverénních států jako produkt dekolonizace, ale též nutnost klasických národních států vyrovnat se se zpochybňováním své suverenity, k němuž začíná docházet jak zdola, především ze strany aktivizujících se regionálních hnutí, tak také shora, ze strany integrujících se ekonomických sil a politických uskupení nadnárodní povahy.

Zájem sociologů mohla posilovat i skutečnost, že dynamika státní moci se očividně vymykala očekávání nejvlivnějších politických ideologií. I když vlivné moderní ideologie pohlížejí na stát se značnou nedůvěrou a některé přímo spekulují o jeho

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: doc. PhDr. Jan Keller, CSc., FF MU, A. Nováka 1, 660 88 Brno, tel. (05) 41 32 12 38, fax (05) 41 21 12 41.

¹) Následující stať je upravenou verzí jedné z kapitol knihy *Dvanáct omylů sociologie*, jejíž vydání připravuje nakladatelství SLON. Instituce státní moci, která při své genezi nerespektuje sociologické dichotomie odvíjející se od důsledků průmyslové revoluce, může sloužit jako ilustrace ústřední myšlenky celé knihy: Pokud dostatečně nezdůrazníme rozdílnost tradiční a moderní společnosti, nevysvětlíme povahu sociologie. Pokud tyto rozdíly budeme naopak zdůrazňovat příliš, nevysvětlíme to nejpodstatnější z povahy dění v současné společnosti.

oslabení a zániku, moderní stát jejich přání ignoruje. Konzervatismus, jenž hledá opory autority jednak v rovině lokální, jednak v rovině univerzální, je ochoten trpět národní stát, jen pokud může být odvozen z některého z hlubších principů [Nisbet 1979: 92]. Snaha liberálů minimalizovat státní moc a jejich sklon považovat stát jen za nutné zlo se staly stejně příslovečnými jako snění socialistů a radikálů o odumírání či přímo rozbití státní moci. Skutečný vývoj moderního státu v zemích konzervativních, liberálních, či socialistických však nerespektoval žádnou ze zmíněných ideologií.

Renesance zájmu sociologů o problematiku státní moci znamenala především návrat k myšlenkám Marxe, Durkheima a Webera. Jejich názory o povaze státní moci se rozcházejí především v tom, jak je chápán vztah mezi státem a (občanskou) společností. S jistou mírou zjednodušení lze rozdílnost jejich pojetí vyjádřit následovně:

- a) V tradici marxistického myšlení stát představuje nástroj, s jehož pomocí jedna část společnosti potvrzuje a dotvrďuje svou nadvládu nad částí druhou. Původní zdroje této nadvlády však nelze hledat v oblasti politiky, spočívají v oblasti vlastnických vztahů a jejich sociálně třídního vyjádření.
- b) Pro Durkheima představuje stát naopak nadtřídní autoritu, integrujícího činitele, který se dokáže povznést nad partiální ohniska sociálního napětí a posilovat přitom ohroženou solidaritu.
- c) Konečně podle Maxe Webera není stát ani nástrojem politického podrobení jedné části společnosti částí druhou, ani výrazem univerzálního celospolečenského zájmu. Je autonomní mocí, která má tendenci posloužit si zbytkem společnosti při realizaci svého hlavního zájmu, jímž je růst jeho vlastní moci. Stát společnosti neslouží, má naopak tendenci proměňovat ji v poddajný materiál dobře použitelný pro zpevnění jeho vlastní mocenské konstrukce. Jen výjimečně tak ovšem činí násilím, zpravidla využívá důmyslných systémů legitimizace.

Znovuoživený zájem sociologů o instituci moderního státu se rozvíjí od šedesátých let souběžně ve všech třech naznačených směrech. Diskuse mezi nimi vyjevila zároveň přednosti i slabiny každého z nich.²

Stát jako nástroj třídního panství

Právě od šedesátých let je v sociologii patrný zvýšený zájem o marxistickou koncepci státu. Hlubší studium podniknuté v tomto směru mělo napomoci vysvětlit jak represivní povahu sovětského systému, tak také rostoucí intervencionismus státní moci v podmínkách liberálních demokracií [King 1986].

Známa diskuse Ralpa Milibanda s Nicosem Poulanzasem byla z obou stran namířena především proti durkheimovskému chápání státu jako neutrálního arbitra stojícího nad konfliktními zájmy jednotlivých skupin občanské společnosti. Přes řadu odlišností v dílčích otázkách se oba sociologové shodují v názoru, podle něhož autonomie státu a jeho nezávislost na dominantní společenské třídě je jen relativní. Může vzrůstat například v době válečného nebezpečí či v jiných kritických situacích, v principu

²) Spojení tří uvedených pojetí státní moci se jmény tří sociologických autorit je nutně zjednodušené. U Marxe například nalezneme zcela weberovsky znějící pasáže, hovoří-li o pruském státu, Durkheim varuje před možnými poručnickými ambicemi státu vůči rozdrobené společnosti, Max Weber nezpochybně funkční nutnost státní moci ani tehdy, když hovoří o jejích negativních projevech.

a dlouhodobě však státní moc operuje v zájmu kapitálu. Poulandzas, inspirován zřejmě Gramscim, přiznává státní moci a sféře politiky obecně větší míru iniciativy ve vztahu k faktorům čistě ekonomickým a sociálně třídním. V této rovině pak sleduje i intervence státu do oblasti výroby i do sféry reprodukce pracovní síly.

Přesvědčení Roberta Dahla, podle něhož všechny skupiny občanů mohou mít své slovo v jakémkoliv stadiu rozhodovacího procesu, považují Miliband i Poulandzas v lepším případě za sebeklam autora, v případě horším za vědomou mystifikaci. V procesu soupeření různých zájmových skupin o vliv na důležitá státní rozhodování jsou ve zřetelné výhodě vždy ti, kdo kontrolují svět velkého kapitálu. Skutečnost, že se najdou sociologové, kteří tento prostý fakt dokáží nevidět, je jen dalším důkazem toho, jak obrovskou moc velký kapitál má.

Miliband i Poulandzas jsou ochotni připustit jistou míru nezávislosti státní moci vzhledem ke střetávání nerovných sociálních partnerů. Z podobného konstatování však ještě nelze usoudit, zda relativní autonomie státu slouží spíše obecným potřebám společnosti, anebo je-li jí dosaženo naopak na úkor moci všech složek občanské společnosti. Připuštění autonomie státu může znamenat jak durkheimovskou blahodárnost moci ve službách společnosti, tak weberovskou démoničnost těžce moci ve službách sobě samé.

Kritikové marxistického pojetí státní moci upozorňují na to, že chápání státu jako pouhého nástroje třídního panství (zejména je-li spojeno s kritikou parazitistického charakteru státní byrokracie) obsahuje v sobě určitý rozpor. Vyvolává totiž otázku, proč mají vůbec všemocní vlastníci zapotřebí vydržovat si mašinérii tak nákladnou a tak neúčinnou. Proč vlastně zdvojují svoji ekonomickou nadvládu nad společností ještě nadvládou politickou, která marnotratně odčerpává zdroje, jež by mohly být lépe využity na přímé posílení jejich moci ekonomické. Pokud mají velcí vlastníci kapitálu skutečně ve společnosti tak dominantní moc, jak tvrdí marxismus, proč již po dvě stě let volají vcelku platonicky po minimálním státu, zatímco státní byrokracie po celou tuto dobu ustavičně narůstá a neproduktivně bují?³

Důkladnější znalost Marxe a zejména Gramsciho by umožnila na podobné otázky nalézat více či méně uspokojivé odpovědi. Tendence ignorovat relativní nezávislost státu vůči jednotlivým složkám občanské společnosti je vlastní spíše jen vulgárně ekonomizujícím přístupům v marxismu i mimo něj.

Stát jako nestranný arbitr

Durkheimovo přesvědčení o tom, že státní moc je výrazem nadstranické a nadskupinové racionality, která prosazuje univerzální oproti dílčímu a zároveň prospívá emancipaci individuí od přežitých forem kontroly a sociální integrace, bylo v padesátých a šedesátých letech inspirativní jak z hlediska potřeb budování sociologické teorie, tak také z hlediska potřeby vysvětlit povahu tehdy expandujícího státu blahobytu. Durkheimovo pojetí státu dobře zapadalo do představ o povaze světa sociálních makrostruktur, jak je chápal tehdy převládající funkcionalismus. Je zde tatáž univerzálnost, závaznost, neosobnost,

³) Podobné otázky kladou v úvodu ke své práci například Badie s Birnbaumem [1979]. Konstatují však zároveň, že v díle samotného Marxe jsou obsaženy dvě různé teorie státu. Kromě té, která chápe stát jako pouhý nástroj ekonomicky dominantních tříd, lze zejména v práci o Ludvíku Bonapartovi nalézt pojetí státu jako autonomního mocenského faktoru profitujícího z rovnováhy soupeřících třídních sil.

kontextuální nevázanost a jistě není náhodné, že v úvahách Parsonse hraje v té době pojem státu stále větší roli.

Také konkrétní situace jak v zemích vyspělých, tak rozvojových tomuto obrazu ještě v průběhu šedesátých let vcelku odpovídá. Vzniklo velké množství nových států, uniformní instituce státní moci, především její dohlížecí a donucující aparát, je šířena po celé planetě a pod heslem modernizace se snaží překonat etnické různosti a kulturní mnohost přežívající dosud z dřívější éry.

V zemích vyspělých prosperuje stát blahobytu, v Evropě poskytuje stát sociální jistoty širokým vrstvám, v Severní Americe podporuje emancipační hnutí až dosud diskriminovaných etnik a ras. Teoretikové konvergence nalézají tehdy důkazy povzbuzujícího vývoje i v zemích reálného socialismu.

V této vysoce optimistické atmosféře rozvíjí Robert Dahl v polemice s C. W. Millsem svoji teorii vetujících skupin, podle níž je státní moc jen nezúčastněným pozorovatelem velkého soupeření mezi autonomními skupinami artikulujícími zájmy různých částí občanské společnosti. Žádná z těchto skupin není nutně dominantní, žádná nezůstává zcela bez vlivu. Dahl tehdy argumentuje způsobem, z něhož jeho kritikové usoudili, že podle něj mají v principu všichni rovné šance přesvědčit o rozumnosti svých preferencí ty, kdo rozhodují. Státní moc tak údajně ve svém rozhodování respektuje poptávku vzešlou z konkurenčních tlaků na politickém trhu. Pokud má stát vůbec nějaký zvláštní zájem, pak je jím jen upřímná snaha napomáhat nestranně všem zájmům dílčím v jejich artikulaci.

Mnohem více než Millsova analýza mocenských elit prosazujících svůj monopol na formulování politické poptávky zpochybnil Dahlovu koncepci sám reálný vývoj. Konec rapidního hospodářského růstu, rostoucí nezaměstnanost a inflace stejně tak jako hrozivé příznaky prohlubující se ekologické krize, to vše vážně zpochybnilo údajnou schopnost plurality vetujících skupin vytvořit stabilní systém reprezentace zájmů [King 1986].

Dahlova práce z počátku osmdesátých let je důkazem přehodnocování původního optimismu [Dahl 1982]. Tato studie je již méně o tom, jak jednotlivé skupiny občanů mohou v každém okamžiku vstupovat do procesu rozhodování státní moci, a více o tom, jak zajistit, aby skupinám občanů byla zajištěna ochrana před zbytnělým státním aparátem.⁴

Počátkem osmdesátých let Dahl nezastává teorii o rovných šancích všech Američanů pozvednout svůj hlas až k těm, kdo činí závažná státní rozhodnutí. „Horní jedno procento Američanů vlastní 57 % všech podnikových akcií, 60 % všech obligací a 26 % veškerého bohatství (údaj za rok 1980).“ A tak: „Průměrný příslušník této nejbohatší vrstvy kontroluje téměř stonásobek ekonomických zdrojů ve srovnání s průměrným americkým občanem...“ Tato skutečnost se musí nějakým způsobem promítnout do politické nerovnosti, pokračuje autor [Dahl 1982: 171, 174]. Pozornost věnuje zejména

⁴) V této souvislosti definuje Dahl „relativní autonomii“ zájmových skupin. Skupina je relativně autonomní tehdy, jestliže (a) může vyvíjet činnost, která odporuje zájmům jiných skupin, (b) nikdo, dokonce ani stát jí v tom nemůže bránit, aniž by riskoval, že se mu to hrubě nevyplatí [Dahl 1982: 26].

existenci mamutích firem představujících zcela nedemokraticky řízené ostrovy na mapě země hlásící se k demokracii.⁵

I když je Dahlova kritika americké skutečnosti v tomto bodě až překvapivě ostrá a překonává mnohé z toho, co již dříve kritizoval C. W. Mills, nevyvozuje Dahl ze svého radikalizovaného postoje žádné důsledky pro svoji výchozí koncepci státu. Může být státní moc skutečně nestranným arbitrem, který pouze registruje požadavky zájmových skupin, mají-li některé z těchto skupin hospodářskou moc přesahující moc řady méně rozvinutých států? Mohou se těmto firmám svým vlivem rovnat nezávislá sdružení a občanské iniciativy, třebaš by byly složeny z těch nejobětavějších aktivistů?

Představu moderního státu jako nestranného arbitra zpochybňuje nověji Claus Offe. Vychází přitom z prohlubující se krize státu blahobytu, který své nadskupinové, celospolečenské ambice dokáže stále méně zabezpečovat ekonomicky [Offe 1984]. Offe analyzuje krizi státu, který je kvůli svým příjmům závislý na účinném fungování kapitalistické ekonomiky, kvůli svým sociálním výdajům však činí opatření, která mohou ve svých důsledcích účinnost této ekonomiky výrazně oslabovat. Z pohledu Offeho stát není nástrojem ekonomicky dominantní třídy, vyhledává naopak sám iniciativně její spojení, neboť jinak nemůže získat prostředky, které by mu umožnily dostát jeho sociálním závazkům. Avšak redistribuce, kterou stát v zájmu uchování legitimacy moci ve společnosti demokratizovaného blahobytu provádí, ohrožuje samotné ekonomické základy jeho jinak vcelku uspokojivě legitimované moci.

Za slepou uličku považuje naznačený vývoj sociálního státu rovněž Pierre Rosanvallon. V polemice s neoliberaly i se sociálními demokraty chce vykročit za známou alternativu etatizace versus privatizace a v této souvislosti znovu promýšlí hranice mezi státem a společností [Rosanvallon 1981]. Navrhuje omezit moc státu způsobem, který zároveň nerozšíří prostor ponechaný hře slepých tržních sil. Navrhuje odejmout státní moci výkon co největšího počtu veřejných služeb a přenést je přímo na autonomní skupiny jejich uživatelů.

Rosanvallon se nedomnívá, že by stát kdy byl vhodným a schopným opatrovníkem společnosti. Státu nepřisuzuje ani zdaleka tolik inteligence jako kdysi Durkheim. Neobává se přitom ani tak možné agresivity státní moci jako spíše její sterility a neschopnosti. Stát by jistě rád plnil roli nezaujatého arbitra, je na to však příliš málo kompetentní a jeho dobře míněné rady příliš často vedou k opatřením, která ve svých důsledcích poškozují všechny zúčastněné.

Stát jako kontejner moci

Dichotomie státu jako nástroje třídní nadvlády a státu jako síly schopné vyrovnávat skupinové rozpory vzniklé uvnitř občanské společnosti nevyčerpává možné interpretace povahy státní moci. Moc, kterou moderní stát intenzivně akumuluje, nemusí být použita ani proti neprivilegované třídě, ani ve prospěch všech skupin a tříd celé společnosti. Kumulace moci se může stát účelem sama o sobě. To, vůči čemu (anebo ve prospěch

⁵) „Velká firma je bytostně politickým systémem, protože vedení firmy vykonává velkou moc včetně moci donucovací. Vedení určité firmy může mít více vlivu na životy velkého počtu lidí než vláda města, kraje či státu. Ten, kdo podporuje myšlenky demokracie, měl by také trvat na tom, aby lidé, kteří jsou nuceni poslouchat určitou veřejnou moc, mohli tuto moc kontrolovat: žádné zdanění bez zastoupení. Neměla by tato úvaha být použita také na vládu ve velkém ekonomickém podniku? Jestliže ne, pak proč?“ [Dahl 1982: 184].

ého) bude nahromaděná moc zaměřena, může být zcela druhotné. Právě tomuto výkladu stojí nejbližší Weberovo pojetí státu jako monopolu na legitimní výkon násilí v rámci určitého teritoria.

Vývoj státní moci tohoto typu probíhal do jisté míry nezávisle na rozvoji třídních protikladů uvnitř kapitalismu a historicky vznik těchto protikladů dokonce předcházeli. Na druhé straně ani přerušení kapitalistického vývoje tento monopol nikterak neohrozilo, naopak ho posílilo. Státní moc se podle tohoto pojetí mění velice snadno z prostředku ve svůj vlastní samoučel, podrobuje si ve větší či menší míře nejen jednotlivé části společnosti, ale též všechny ty, na jejichž činnosti reprodukce státní moci bezprostředně závisí, a to bez ohledu na výši pozice, kterou právě zaujímají.

Toto poněkud démonické pojetí státní moci je rozvinuto například v pracích Anthonyho Giddense [1981, 1985]. Giddens upozorňuje na okolnost, že zdánlivě zcela protikladná marxistická a durkheimovská koncepte státu vychází ve skutečnosti z podobných zdrojů. V polemice s klasickou politickou ekonomikou totiž oba myslitelé přejali leccos z jejího vidění. Lišili se v názoru na to, zda stát reguluje střety ekonomických zájmů sociálně spravedlivým, či nespravedlivým způsobem, oba však spatřovali v systému politické regulace v podstatě pacifistickou sílu, kterou kladli proti otevřeně válečnické mentalitě společností předmoderních. Naproti tomu Giddens zcela ve weberovské tradici spojuje povahu státní moci bezprostředně s násilím. Státní násilí ovšem může mít mnoho podob a Giddens považuje Foucaultovy analýzy fenoménu dohledu a kontroly za to nejlepší, co bylo v oblasti teorie správní moci od dob Weberových analýz byrokracie vůbec vyřčeno.

V protikladu k Marxovi se Giddens domnívá, že stát používá rozsáhlé autonomie vůči všem společenským třídám, v protikladu k Durkheimovi tvrdí, že své autonomie a své autority nepoužívá pro posílení obecného zájmu, nýbrž právě jen pro další posílení své vlastní moci.

V koncepci státu jako monopolu na legitimní výkon násilí mají funkci klíčových slov následující termíny: centralizace, vnitřní pacifikace, osobní a neosobní pojetí suverenity, válka, armáda a policie, dohled, kontrola. Obsahem vnitřní pacifikace není přitom pouze zrušení zvlášť drastických forem veřejného trestání, ukrytí vojsk do kasáren, eliminace otevřených rebelů a odzbrojení řadového obyvatelstva, ale též absence násilí ve všech formách pracovního kontraktu a zvýšení účinnosti administrativy do té míry, že správní činnost již nepotřebuje přímou asistenci armády. Pokročilý stupeň domestikace obyvatelstva byl předpokladem pro rozšíření tržních vztahů jako pokojné formy opatrování žádaných statků a služeb. Rozšíření individuálních svobod a formální rovnost práv spolu s uznáním reciprocity závazků, které jsou zároveň předpokladem i doprovodným jevem rozvoje tržních vztahů, uvolňují cestu postupné demokratizaci společnosti.

Zároveň se však otevírá též cesta k nedemokratickému vývoji. Zvýšená dohlížecí moc státu vede sice ke vnitřní pacifikaci jeho území, nová technika však zároveň umožňuje provádět zcela rutinní dohled nad každodenními aktivitami masy populace, stejně tak jako umožňuje provést důslednou industrializaci válčení. Větší míra svobody nevylučuje masovou podporu státní ideologie typu nacionalismu či fašismu. Základy moderního státu rozvinuté v období absolutismu jsou pak využity k podpoře systémů, jejichž despotismus je všudypřítomnější a ve své neosobní podobě mnohdy drastičtější, než byla moc nejtyranštějších z absolutistických knížat.

Slabiny jednotlivých koncepcí státní moci

Odpověď na otázku po povaze státní moci byla relativně snadná naposledy před třemi sty lety, kdy stát bylo možno identifikovat s osobou absolutistického panovníka. Tehdy také platilo, že každý, kdo nebyl přímo státem, byl jeho poddaným. Přeměna osobního pojetí suverenity v neosobní a doprovodná přeměna poddaných v občany situaci poněkud zkomplikovala. Stát se proměnil ve vysoce abstraktní a neosobní entitu, zatímco občané zůstali se svými zájmy naprosto konkrétní. Tato komplikace se odrazila i v rovině úvah o státu a státní moci.

Každé ze tří zmíněných pojetí státní moci dokáže velice konkrétně určit, kdo na existenci státu vydělává a kdo je jí poškozován. Marxistické pojetí podrobně popisuje jak třídy, které státu využívají coby svého nástroje, tak třídy, které jsou pomocí tohoto nástroje diskriminovány. Pouze popis samotného nástroje zůstává poněkud vágní. V durkheimovské tradici je stát považován za orgán komunikace se zbytkem společnosti, za centralizovanou sociální inteligenci, za zdroj sociálního myšlení a podobně. Kdo jeho prostřednictvím komunikuje, kdo myslí a kdo integruje, zůstává z velké části zahaleno tajemstvím. Konečně v rámci tradice, kterou jsme pro zjednodušení nazvali weberovskou, se subjekt státní moci stává nejméně čitelným. Kdo utlačuje, dohlíží a kontroluje, když pod stejným dohledem a pod stejnou kontrolou se ocitají i sami dohlížitelé a kontroloři?

V myšlenkové tradici, která klade despotický stát oproti občanské společnosti, je značně obtížné uspokojivě definovat státní moc poté, co občanská společnost nad despotickou mocí zvítězila. Výsledkem tohoto vítězství je poněkud schizofrenní situace liberálů, kteří chtějí v zájmu svobody občanů minimalizovat státní moc, jež není v demokraciích přece ničím jiným než výrazem vůle svobodných občanů.

Každý z výkladů, které jsme nastínili, vystihuje část povahy státní moci, zároveň je však každý svým způsobem zavádějící. Marxistický výklad reflektuje existenci reálné mocenské nerovnosti uvnitř občanské společnosti. Jeho pohled na povahu státní moci je však zkreslen snahou vysvětlovat pomocí principu tříd skutečnosti, které třídní povahu prostě nemají, alespoň ne v marxistickém slova smyslu. Implicitně je v tomto pohledu obsaženo podcenění významu státní moci i role státu ve společnosti. Pokud je ohnisko nejzávažnějších forem nerovnosti hledáno v povaze vlastnických vztahů, pak nerovnosti související s fungováním státní moci se musejí jevit vždy jako druhotné, od nerovností prvního typu odvozené. To mimo jiné znemožňuje analyzovat reálné mocenské nerovnosti ve společnostech, které odstranily soukromé vlastnictví výrobních prostředků, ponechaly však a zvýraznily ohniska nerovnosti generované čistě politicky.

Durkheimovské pojetí státní moci je přínosné zvláště tam, kde vystihuje protektorskou stránku vztahů mezi státem a jeho občany. Zejména v podobě státu blahobytu je státní moc běžně vnímána nikoli jako utlačivá síla, ale jako zdroj dobrodiní, které by zůstalo jinak pro nezanedbatelnou část společnosti více či méně nedostupné. Stát zde ukazuje svou přívětivou tvář, není brán jako nástroj třídního útlatku a už vůbec ne jako ztělesnění kondenzovaného násilí. Vysoce nerealistické je toto pojetí naopak tam, kde líčí státní moc jako nezaujatého arbitra majícího na mysli v první řadě či dokonce výlučně jen celospolečenský zájem. Stát není nezištný, i když štědře rozdává. Toto pojetí má navíc tendenci stírat mocenské rozdíly mezi státem a jednotlivými částmi společnosti a už vůbec nepřipouští, že velmi závažné formy rozdílů uvnitř společnosti samotné mohou za svůj původ a reprodukci vděčit právě státu. Jinými slovy: to, že stát dokáže některé

dílčí sociální rozpory a nerovnosti překlenout, by nemělo zastírat skutečnost, že mnohé další rozpory a nerovnosti pouhou svou existencí naopak vyvolává a vyostřuje.

Konečně pojetí, které jsme nazvali weberovským a k jehož rozpracování přispívá snad nejvíce Michel Foucault a Anthony Giddens, je inspirativní především tím, že ukazuje obrovskou nesouměřitelnost mezi stále mohutnější státní mašinérií na jedné straně a nepatrností jednotlivých občanů i celých skupin, na jejichž zájmy se nicméně státní moc odvolává při zdůvodňování své legitimacy.⁶ Toto pojetí však nedokáže v celé šíři postihnout motivy loajality, které váží občany k jejich státu. Pokud by byl stát jen kondenzovaným násilím připraveným kdykoliv disciplinovat své poddané a ustavičně dohlízejícím na své občany, bylo by obtížné nepovažovat jejich loajalitu za vynucenou a motivovanou nějak jinak než pouhým strachem. Zdá se však, že škála motivů této loajality je mnohem pestřejší a není vyčerpána ani Weberovou typologií forem legitimního panství.

Zatímco podle první ze zmíněných koncepcí dokáže stát posilovat privilegizaci určitých vrstev oproti jiným, podle koncepce druhé je jeho existence již sama o sobě zdrojem odměny pro celou společnost. Koncepce třetí zdůrazňuje naopak punitivní potenciál státní moci a její nesouměřitelnost se zdroji, jež mají k dispozici pouze jednotlivci i celé skupiny.

Uvedená pojetí se liší také v tom, co považují za bytostný základ státní moci. Z marxistického pohledu státní moc jen zajišťuje nerovnosti generované trhem s jeho asociálními kritérii spravedlnosti. V durkheimovské tradici je zdrojem moci státu síla organizace, jež dokázala, zejména ve fázi státu blahobytu, trhem reprodukováné nerovnosti mírnit a činit je všeobecně přijatelnými. Konečně třetí pohled spatřuje zdroj moci státu v násilí, ať již v podobě násilí otevřeného, anebo v nepřeborném množství podob sice skrytějších, avšak o nic méně reálných a o nic méně utlačivých.

Povaha klientských vztahů

Násilí, organizace a trh nejsou jedinými způsoby distribuce nedostatkových statků. Ty mohou být distribuovány mimo jiné prostřednictvím klientských sítí.⁷

Klientelismus jako specifický způsob distribuce žádaných statků a služeb se rozvíjí v prostředí, ve kterém z různých důvodů neexistuje trh.⁸ Tržní prostředí může absentovat proto, že společnost je dosud nedostatečně vnitřně pacifikována, takže chybějí garance pro dodržování směnných kontraktů, anebo naopak proto, že pro rozvoj takových kontraktů neponechává dostatek místa direktivní organizace rozdělování. V obou případech se může rozvíjet klientelismus, který reguluje distribuci statků a služeb pouze mezi vyvolené. Díky pouhému faktu náležení do klientely dostatečně mocného patrona lze získat statky nedostupné ostatním.

Tímto způsobem lze získat také službu zvláště žádanou právě v dobách absence silné státní moci, tedy zajištění bezpečí a ochrany. Klasické klientské vztahy se rozvíjejí

⁶) Dobrým úvodem do této problematiky je článek Vladimíra Müllera [1991]. Foucaultova koncepce dohlížitelského státu je obsažena v dnes již klasické práci [Foucault 1977], stanovisko Giddensovo lze nalézt v jeho dvousvazkové kritice historického materialismu [Giddens 1981, 1985].

⁷) Podrobněji o povaze klientelismu viz [Keller 1991].

⁸) Ve společnostech tržních se klientelismus může rozvíjet všude tam, kde žádané statky a služby (například v podobě cenných informací) nejsou veřejně vystaveny a dostupny všem.

pravidelně v situacích, kdy státní moc je oslabena do té míry, že stát není schopen poskytovat ochranu osobám a jejich majetku. Vlivný patron tuto ochranu dokáže poskytnout, ovšem za předpokladu, že také klienti svým množstvím a protislužbami jeho moc zvyšují.

Klientský vztah není založen na násilí. Spojuje v principu dobrovolně osobu vlivného patrona s větším množstvím osob, které chtějí profitovat ze závislosti na něm. Fungující klientský vztah předpokládá štědrnou blahosklonnost ze strany pána a naprostou oddanost ze strany jeho chráněnců. Klientské vztahy mohou být stupňovitě členěny, přičemž zprostředkující články jsou tvořeny těmi, jejichž vliv spočívá ve známosti s někým mocnějším, než jsou oni sami. Tito vlivní bývají označováni termínem „brokers“, tedy zprostředkovatelé, makléři.

Co se stává s klientskými vztahy, jestliže moc státu zesílí natolik, že již není nutno semknout se okolo mocného patrona, chtějí-li si lidé zajistit minimum ochrany pro sebe, své bližní a svůj majetek? Žádná z uvedených teorií moderního státu neobsahuje bohužel informaci o tom, co se vlastně přihodilo až dosud téměř všemocným patronům a jejich početným klientům poté, co se státní moc solidně etablovala. Znamená to snad, že klientské vztahy se vznikem moderního centralizovaného státu beze stopy zanikají?

Podle našeho názoru je jejich domnělý zánik spíše výsledkem jistých zvláštností sociologického pohledu na realitu než objektivní skutečností.

Krátký metodologický exkurs

Sociologie má zálibu v typologiích. Snaha vytvářet přehledné kategorizace ji ovšem z technických důvodů často vede k poněkud menšímu zájmu o studium málo čistých, smíšených, přechodných, typově ambivalentních konstelací. Snaha formálně napodobit exaktní přírodní vědy může svádět k tomu, že potřebám konstruování jednoznačných typů je obětována až neúměrně velká část nekonečně pestré, komplexní a spojitě reality.

V rovině času vede stejná tendence k ahistoričnosti. Sociologie vznikla jako součást duchovní reflexe zcela bezprecedentního historického zlomu a má sklon vnímat celou historii dichotomicky, dělit ji na dobu před a po průmyslové revoluci, ať je již toto dělení vyjádřeno v jejím pojmosloví jakkoliv.

Zde je patrně další z důvodů poněkud ostýchavého vztahu sociologie k problematice moderního státu. Geneze moderního evropského státu nerespektuje časová měřítka, jež jsou směrodatná pro typologické konstrukce sociologie. Moderní stát podobně jako například byrokracie prochází při svém formování napříč tradiční i moderní společností, průmyslová revoluce s jejími doprovodnými procesy nehraje v jeho genezi tak epochální roli, jako je tomu v případě většiny jiných sociologicky relevantních témat.

V nutně zjednodušujících typologiích vypracovaných navíc za zcela jiným účelem než kvůli analýze mechanismů a povahy státní moci se stát ocitá pochopitelně na pólu charakterizovaném neosobností, formálností, zprostředkovaností, účelovou racionalitou, veřejným charakterem a podobně. V porovnání například s rodinou či skupinou hrajících si dětí vykazuje stát vskutku mnohem méně intimity, citové angažovanosti atd. Ovšem typologie, které nás učí, že stát není totéž jako skupina hrajících si dětí, nejsou příliš objevené.

Nevýhodou dichotomizujících typologií je, že nedokáží vyjádřit bytostnou ambivalentnost a vzájemnou propletenost protikladných principů, jež jsou tak charakteristické pro sociální skutečnost. V případě státu se typologizující myšlení tváří, jako kdyby

principy, na nichž státní moc spočívá, byly vskutku zcela protikladné principům, které charakterizovaly mocenskou reprodukci v dobách před vznikem tohoto státu. Domníváme se naproti tomu, že přímo v základech moderního státu přetrvává mnohé z toho, co bylo charakteristické již pro vztahy klasického klientelismu. Se vznikem nového typu suveréna, generalizovaného patrona, nezmizeli patroni dosavadní, začali pouze využívat nových šancí, které jim dala k dispozici nově strukturovaná moc. Proces, v jehož průběhu se dosud nezávislí patroni včleňují do nových mocenských struktur, byl neobyčejně pozvolný a nikde není záruka, že tento proces je nevratný. Pod oficiální slupkou neosobní státní moci zůstává ukryto pletivo vztahů, jež je schopno mobilizovat ve vlastním zájmu zdroje nepoměrně větší, než byly zdroje, jež měly k dispozici klasické klientely.

Krátký historický exkurs

Jedině série historických sond by mohla překonat zjednodušující představy o moderním státu jako o neosobní mašinérii či systému rozhodování vedeného pouze imperativy veřejné služby. Ne všechny sítě soukromého klientelismu byly státní mocí zpřetrhány, některé naopak začaly v novém prostředí o to více prosperovat. Bohatství historických pramenů informuje o tom, jak se staří patroni učili využívat nových šancí a nakolik se dokázali adaptovat v nepřehledném terénu centralizované státní správy.⁹

Na Francii přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 17. století lze pohlížet jako na poměrně solidně etablovaný novověký stát. Země disponuje značně početnou a rozvětvenou sítí úředníků, silnou armádou a pevnými hranicemi. Ve větších městech vzniká profesionální policie, pravidelný dohled nad populací a získávání různorodých informací o ní je uskutečňováno prostřednictvím důkladných statistik a anket rozesílaných z Paříže do jednotlivých generalit. Po nepokojích zaviněných Frondou je země již vnitřně pacifikována, její suverenita je uznávána v celé Evropě i mimo ni. Administrativa země vykazuje prakticky již všechny rysy moderní byrokratické správy, námezdní úředníci uplatňují vliv centra i v nejvzdálenějších částech teritoria státu.

Studium úřední korespondence, kterou si vyměňuje první ministr Colbert s intendanty, nejvyššími úředníky provincií, dosvědčuje, že bohatá síť klientských vztahů neustoupila pod náporu státu, nýbrž podařilo se jí vklínit se přímo do pilířů jeho administrativní konstrukce. Obsah úředních dopisů skrývá četné narážky na pouta protekce, která pojí některé z intendantů i celé jejich rodiny s rodinou prvního ministra. Intendanty projevují ve svých dopisech poníženou věrnost, která přesahuje míru úcty obvyklou v této době v běžné úřední korespondenci. Nabízejí svému ochránci řadu služeb zcela neúředního charakteru, na oplátku se zdvořile dožadují ochrany a dalších dobrodiní ze strany Colberta. Často se na něho obracejí jako na zprostředkovatele, který má svojí přímluvou zajistit požadovanou službu přímo od krále. Intendanty přitom často nerozlišují mezi svou věrností Colbertovi, králi a státu. Ve své roli klientů se vymezují stejně, tedy naprostou oddaností a bezvýhradnou službou jak vůči Colbertovi (v roli makléře), tak vůči panovníkovi (v roli konkrétního patrona) i vůči státu a jeho zájmům

⁹) Předmětem naší historické sondy, která nechce mít jiný než jen ilustrativní charakter, se stala korespondence vyměňovaná mezi generálním kontrolorem financí Colbertem a královskými intendanty koncem sedmdesátých a počátkem osmdesátých let 17. století. Korespondence je uložena v Archives Nationales v Paříži, série G 7.

(generalizovaný patron).¹⁰ Bývá prakticky nemožné odstupňovat míru jejich úcty a oddanosti vůči těmto třem instancím.

Desítky pasáží z dopisů adresovaných Colbertovi vysokými státními úředníky mohou doložit přítomnost jemného neformálního přediva, jež spočívá v samých základech konstrukce, již jsme si zvykli označovat termínem „moderní stát“. Klientely, které se zde pevně zabydlely, fungují podobně jako klasické klientské vztahy, jen s jediným, ovšem velice podstatným rozdílem. Na rozdíl od klasických klientel nejsou zde ve prospěch vyvolených redistribuovány statky a služby z majetku konkrétního patrona. Sítěmi proudí neskonale větší objem statků, jež byly soustředěny početným aparátem organizovaných úředníků.

Colbert nerozdává intendantům ze svého, rozdává jim z majetku, ale také z prestiže a z moci, jež by nebylo možno kumulovat, pokud by ho obyvatelstvo z rozsáhlého teritoria napřed „nedarovalo“ (zejména formou povinných daní) nejvyššímu patronovi oplátkou za jeho slib ochrany a nestranného výkonu spravedlnosti. Proces geneze moderního státu na konci středověku a počátkem novověku je procesem opouštění dřívějších patronů a nalézání kontaktů na makléře, kteří mají zprostředkovat vztahy k patronu nejmocnějšímu, i když vzdálenějšímu a ve srovnání s dřívějšími pány mnohem abstraktnějšímu. Není podstatné, nakolik tento proces probíhal dobrovolně a nakolik byl vynucen. Důležité je, že po dlouhou dobu byl i nový patron vnímán jako konkrétní živá osoba a že povaha vztahu vůči němu se nezměnila ani poté, co takovou osobou přestal být. Jak konstatuje Roland Mousnier, král Ludvík XIV. uspěl ve své snaze stát se pro všechny poddané jediným patronem a pánem. Podařilo se mu ztotožnit osobu panovníka se státem, takže když později panovník zmizel, věrní klienti pokračovali ve své věrnosti nadále vůči tomu, co z celé dvojice zbylo, tedy vůči státu. [Kettering 1986: 214]

Stát jako generalizovaný patron

Moderní stát dává svým občanům možnost participovat na jistých vysoce žádaných statcích a službách, které nejsou dostupné na trhu, které si nelze opatřit ani násilím a které jsou určeny pouze jim na rozdíl od všech neobčanů. Za poskytování těchto služeb od nich vyžaduje naprostou loajalitu a uctivost, a to zcela bez ohledu na konkrétní objem služeb, které jim ráčil poskytnout.

Moderní stát má podobu generalizovaného patrona, který nerozděluje žádané statky ze svého vlastního majetku, nýbrž převážně z majetku, jenž získává formou daní, tedy ne zcela dobrovolného daru, od svých klientů-občanů.

Tento stát není totožný ani s mocenskou elitou, ani s vládnoucí třídou, ani se státní byrokracií. Ti všichni působí v roli pouhých brokerů. Veškerý jejich vliv je založen na tom, že mohou zájemcům zprostředkovávat kontakt s fiktivním generalizovaným patronem a díky tomuto kontaktu jim mohou poskytovat dlouhou řadu zcela nefiktivních služeb. Skutečnou podstatu státní moci vytváří způsob jednání klientů vůči těmto zprostředkovatelům, kteří se chovají tak, jako by byli s generalizovaným patronem v tom

¹⁰) V průběhu 17. století zde došlo k výraznému posunu. Ještě v první polovině století se klienti kardinála Richelieu sami v korespondenci označují jako jeho „creatures“. Znamená to, že se považují v první řadě za klienty jeho konkrétní osoby. V korespondenci úředníků s Colbertem se již označení „creatures“ vyskytuje jen zcela ojediněle. Klienti se již nechápou pouze jako Colbertovi muži, považují sebe i jeho za různě významné služebníky Ludvíka XIV. jakožto ztělesnění francouzského státu [Kettering 1986: 214].

nejdůvěrnějším vztahu. Tajemný generalizovaný patron je konstrukt, který existuje jen tehdy a jen tak dlouho, pokud dostatečné množství dostatečně vlivných lidí věří, že přece jen existuje.¹¹

Genezi víry v existenci generalizovaného patrona lze sledovat na vývoji ideje státní rezóny [Meinecke 1924]. Ideologie státní rezóny sugeruje, že blaho státu je nejvyšší hodnotou, již se bezpodmínečně musí podřizovat zájmy všech konkrétních klientel. Vývoj ideologie státní rezóny je souběžný s odpoutáváním konceptu státu od osob konkrétních představitelů státní suverenity. Zároveň se začíná v tomto principu objevovat a pociťovat něco nadosobního až mystického.¹² V podobě myšlenky „veřejného blaha“ přežila idea státní rezóny přeměnu konkrétních nejvyšších patronů, tedy absolutistických knížat a panovníků v anonymního patrona generalizovaného. Imperativy státu se stávají závazné i pro samotné panovníky, kteří se mění v pouhé nejvyšší zprostředkovatele.

Zároveň se rozvíjí i proces opačný. Status zprostředkovatelů, kteří mohou být v přímém kontaktu s generalizovaným patronem, zaručuje vysoce postaveným osobám stojícím ve službách fiktivního pána prestižní, mocenské i hmotné prostředky, které daleko překračují zdroje, jež by byli schopni mobilizovat jako prostí soukromníci.

Očekávání formulovaná fiktivním patronem tvoří pravidla rolového chování makléřů, tedy státních úředníků všech stupňů. Okázalé dodržování těchto pravidel před veřejností, které bývá v civilizovaných státech pravidlem, má posilovat víru v existenci státu. Za clonou těchto pravidel určených pro veřejnost se rozvíjejí klientely disponující zdroji generalizovaného patrona. Oficiální postavení makléřů, těchto důvěníků fiktivního patrona, spolu s řadou neoficiálních výhod umožňuje státním úředníkům privatizovat zisky plynoucí z podniku, který nevlastní, a na veřejnost rozložit náklady na veškeré jeho fungování.

Od zbytku populace je vyžadována především loajalita, která se projevuje tím, že je plně respektován status úředních důvěníků generalizovaného patrona. Pokud je tento status respektován, mohou občané za podmínek označovaných termínem „korupce“ vstupovat do reálných sítí úředníků různých stupňů. K přeměně občanů v soukromé klienty úředníků dochází tehdy, je-li alokace statků více či méně závislá na libovůli makléřů státu. [Padioleau 1982: 214] Je věci šikovnosti makléřů, aby se alokace statků takovou stala. Usnadňuje jim to každá vágnost očekávání ze strany generalizovaného patrona.

Zámožní občané mají k dispozici více strategií, jak do soukromých sítí makléřů státu vstoupit. „Boháč může mít potíže, chce-li vstoupit do království nebeského. Je pro něho však poměrně snadné proniknout do vyšších kruhů politické strany či do jistých

¹¹) Způsob existence univerzálií typu státu je samozřejmě obsáhle vyložen v právní teorii v souvislosti s institucí nefyzických právních osob. V historické dimenzi analyzoval dosud nepřekonaným způsobem vznik nadosobních subjektů tohoto typu Otto von Gierke [Gierke 1868]. Ukazuje ve svém obsáhlém díle, jakým způsobem dochází k rozvoji ideje celku odlišného od sumy individuí, z nichž se skládá, a majícího svou vlastní právní subjektivitu. Ze sociologického pohledu je podstatné, jak se mění jednání lidí poté, co podobná entita vstupuje do jejich definic situace.

¹²) Středověcí teoretikové zdůvodňující mocenské nároky světského státu se od počátku snaží vybavit stát aureolou posvátného. Přejímají za tímto účelem například církevní ideu „corpus mysticum“ a aplikují ji na stát. Blíže o tom [Kantorowicz 1957].

oddělení vlády. Může ovlivňovat politický život také jinými způsoby: kontrolou masových médií, známostmi ve vyšších politických kruzích, výraznou účastí v aktivitách nátlakových skupin a v poradních skupinách různého druhu. Chudý člověk nemá žádnou z těchto výhod: nemá styky s vlivnými lidmi, má málo času a energie věnovat se politickým aktivitám a málo příležitostí získat přiměřené znalosti politických ideí a faktů. Rozdíly, které vyrůstají z ekonomických nerovností, jsou zvyšovány rozdíly ve vzdělání“. [Bottomore 1964: 116]

Závěry

Koncepce státu vycházející z teorie klientelismu pojímá činitele státu a jeho byrokratický aparát jako makléře, kteří zprostředkovávají vztahy vůči fiktivnímu generalizovanému patronovi, což jim umožňuje vytvářet a vydržovat si své vlastní soukromé klientské sítě. Tato koncepce dokáže vysvětlit řadu problémů spjatých s obvyklými výklady povahy státní moci:

1. Pokusy vysvětlovat povahu státní moci na základě třídního přístupu vedou k přílišným zjednodušením. Je pravda, že členové ekonomicky dominantních vrstev mají větší šance profitovat z různých forem státního klientelismu než většina ostatních členů občanské společnosti. Samotná státní moc, právě tak jako politický a úřednický klientelismus, však nefunguje tržně. Distribuce statků, služeb a protislužeb zde probíhá podle jiného principu: stmeluje ty, kdo na určité věci nárok mají, v opozici vůči těm, kteří tento nárok nemají. Zpravidla se jedná o distribuci statků, které jsou natolik vzácné, že nemohou být nabídnuty všem: vliv na důležitá státní rozhodnutí, obsazování klíčových míst ve státním aparátu, podobně jako informace, které mají cenu pouze tehdy, nedisponují-li jimi všichni. Tato zcela netržní logika fungování státní moci může vést k mocenským privilegizacím, které mohou převyšovat zisky tržně úspěšných. Zatímco existence trhu je bez státu (třebas minimálního) nepředstavitelná, stát se bez trhu dokáže obejít. Sociální diference, které stát svým fungováním vytváří a reprodukuje, mají mnohem spíše stavovskou než třídní povahu, chápeme-li obě kategorie ve smyslu Maxe Webera.
2. Durkheimovské pojetí státu jako nestranného arbitra prosazujícího v meziskupinových třenicích celospolečenský zájem státní moci příliš lichotí. Generalizovaný patron není ani zdaleka ke všem svým klientům stejně štědrý. Svým zvláště oblíbeným důvěrníkům ve vysokých státních funkcích propůjčuje moc, kterou by v regulérním tržním soupeření sotva kdy získali. Umožňuje jim disponovat zdroji, které sami nevytvořili a formovat si své soukromé klientely, které by si jako prostí občané nikdy vytvořit nestačili. Je pravda, že stát blahobytu štědře odměňuje (pokud na to má) i své řadové klienty. Nedělá to však nezištně, je k tomu nucen v zájmu uchování a posílení své legitimacy (C. Offe) i v zájmu udržení své supremacie oproti všem alternativním formám sociální samoregulace (P. Rosanvallon). Generalizovaný patron nemá již od svých prvopočátků v oblíbě nikoho, kdo by se s ním chtěl dělit o věrnost a loajalitu klientů. Jeho makléři vystupují proti podobným alternativám zvláště rozhodně, neboť správně tuší, že by jim ubíraly zdroje, jež mají k dispozici z titulu důvěrníků generalizovaného patrona.
3. Pojetí státu jako bezedného kontejneru moci vystihuje sice zvláštní povahové rysy generalizovaného patrona, oproti předchozímu pojetí ho však naopak až příliš demonizuje. Moderní stát si loajalitu občanů častěji vykupuje než vynucuje. Je sice

stále připraven na obojí možnost, dává však přednost prvé, neboť ho to stojí méně. Stát nemusí obvykle zastrašovat. Může se spolehnout na věrnost svých makléřů všech stupňů, kteří velice dobře vědí, že bez obecné víry v jeho existenci by neznamenalí naprosto nic a museli by hledat ochranu a bezpečí v zapojení do klientských sítí zcela konkrétních mocných patronů. Může se však spoléhat také na loajalitu řadových občanů, alespoň pokud je schopen jim zajišťovat ochranu a práva, které by bez jeho protekce neměli. I když krize státu blahobytu působí rozčarování o možnostech a štědrosti tohoto patrona, mohutnější vlny migrace obyvatelstva, které ve svého vlastního patrona z různých důvodů již věřit nemůže, dokáží toto zklamání nad skoupostí patrona vlastního prozatím zmírňovat.

Žádná ze tří převládajících koncepcí státu a státní moci se ani slovem nezmiňuje o existenci generalizovaného patrona. Každá z nich se však vyjadřuje k některým důsledkům, které z jeho fiktivní existence plynou. Tato stať nemá tedy být jen pokusem o pohled pod povrch několika tradovaných sociologických příběhů. Má být i skromným upozorněním na to, jak je důležité podržet si víru v určité fikce. Bez nich by se náš svět zhroutil.

JAN KELLER vystudoval v letech 1975-1979 historii a sociologii na filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně. Poté krátce pracoval v několika profesích a od roku 1983 přednáší obecnou sociologii na katedře sociologie filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. V roce 1991 obhájil docentskou práci na téma byrokratizace státní správy ve Francii za Starého režimu. Je autorem učebnice Úvod do sociologie (1992) a knih Nedomyšlená společnost (1992) a Až na dno blahobytu (1993). K vydání v nakladatelství SLON je připravována jeho kniha Dvanáct omylů sociologie.

Literatura

- Badie, B. 1979. *Sociologie politique*. Paris: P.U.F.
- Badie, B., P. Birnbaum 1979. *Sociologie de l'Etat*. Paris: P.U.F.
- Birnbaum, P. 1982. *La logique de l'Etat*. Paris: Fayard.
- Bottomore, T. B. 1964. *Elites and Society*. London.
- Cassirer, E. 1946. *The Myth of the State*. New Haven and London.
- Crozier, M. 1987. *État modeste, État moderne. Stratégie pour un autre changement*. Paris: Fayard.
- Dahl, R. 1961. *Who governs?* New Haven. London.
- Dahl, R. 1982. *Dilemmas of Pluralist Democracy*. New Haven. London.
- Foucault, M. 1977. *Discipline and Punish: The Birth of Prison*. New York: Random House.
- Giddens, A. 1981. *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. London: MacMillan.
- Giddens, A. 1985. *The Nation-State and Violence*. Cambridge: Polity Press.
- Gierke, O. von 1868. *Das deutsche Genossenschaftsrecht*. 1., 2. díl. Berlin.
- Kantorowicz, E. H. 1957. *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theory*. Princeton.
- Keane, J. 1988. *Civil Society and the State*. London, New York: Verso.
- Keller, J. 1991. „Sociologická teorie a instituce klientely.“ *Sociologický časopis* 27: 726-741.
- Kettering, S. 1986. *Patrons, Brokers, and Clients in Seventeenth-Century France*. Oxford.
- King, R. 1986. *The State in Modern Society*. New Jersey: Chatham.
- Leclercq, Y. 1977. *Théories de l'Etat*. Paris: Anthropos.
- Meinecke, F. 1924. *Die Idee der Staatsräson*. München und Berlin.

- Miliband, R. 1973. *L'Etat dans la société capitaliste*. Maspero.
- Mills, C. W. 1956. *The Power Elite*. New York: Oxford University Press.
- Müller, V. 1991. „Legitimace – klíčový sociologicko-teoretický pojem anebo „argomento rituale“?“ *Sociologický časopis* 27: 742-749.
- Nisbet, R. 1979. „Conservatism.“ In *A History of Sociological Analysis*, ed. by T. Bottomore, R. Nisbet. London: Heinemann.
- Offe, C. 1984. *Contradictions of the Welfare State*. London: Hutchinson.
- Padioleau, J. G. 1982. *L'Etat au concret*. Paris: P.U.F.
- Poggi, F. 1978. *The Development of the Modern State*. Stanford University Press.
- Rosanvallon, P. 1981. *La Crise de l'Etat-providence*. Paris: Seuil.

Summary

The author briefly introduces three sociological explanations of the nature of state power. The Marxist model regards the state as an instrument of domination by one part of society over the other. According to Durkheim, the state power is a universal instrument for solving serious social antagonisms. Max Weber perceives the state as holding the monopoly on violence within a certain territory. The author discusses the weaknesses of these conceptions.

Violence, organisation and the market are not the only vehicles for the distribution of goods and services. Distribution can also be realised through the institution of patronage. The historical example of France in the time of Louis XIV provides the author with an illustration of the manner in which the relations of patronage were able to adapt to a strong centralised state power.

The conception of the state as a generalised patron and that of state officials as its brokers also accommodates the explanation of those features of state power which have not been explained by the three above mentioned theories.

Od produkcionismu k udržitelnému rozvoji venkova

Produkcionistické modely zemědělství končí v zemědělských přebytecích, zhoršení rozpočtových problémů a vážných sociálních a ekologických důsledcích pro venkovský prostor. Tato krize a selhání starého regulačního rámce vedlo k procesu restrukturalizace venkova a tímto k novým formám výroby a spotřeby zemědělských produktů. Koncept udržitelného rozvoje venkova vznikl jako odpověď na tento vývoj, jako strategie zajišťující to, že společnost bude schopna uspokojit své současné i budoucí potřeby. Kongres si klade za cíl zamyslet se nad těmito skutečnostmi a výzvami, které jsou před sociologií venkova kladeny.

Kongres bude jednat v 17 pracovních skupinách vedených vědci, jejichž jména jsou uvedena v závorce:

1. *Společenská regulace: Udržitelný rozvoj jako proces soutěžení a vyjednávání.* (Philip Lowe, Centre for Rural Economy, University of Newcastle upon Tyne.)
2. *Platformy umožňující vyjednávání o využití zdrojů.* (Niels Roling, Dept. of Communication and Innovation Studies, Wageningen Agricultural University.)
3. *Hledání nových paradigmat v rozvoji venkova.* (Andrej Kaleta, Uniwersitet Mikolaja Kopernika, Toruń.)
4. *Od státem řízeného produkcionismu k tržně řízené krizi: Hledání životaschopných modelů a strategií venkova střední a východní Evropy.* (Nigel Swain, Centre for Central and Eastern European Studies, the University of Liverpool and Gejza Blaas, Institut for Agricultural Economy, Bratislava.)
5. *Globalizace, udržitelnost a restrukturalizace zemědělsko-potravinářského komplexu.* (Sarah Whatmore, University of Bristol and Terry Marsden and Luis Llambi.)
6. *Rodinná farma – konceptuální a operační souvislosti.* (Goran Djurfelt, Lund University and Imre Kovach.)
7. *Optimalizace lovu ryb, směřující k udržitelnému rozvoji rybolovu: příslib a problémy.* (Oddmund Otterstad, the University of Trondheim.)
8. *Změny v zemědělském podnikání a rozvoj jeho alternativ.* (Demetrios Damianos, University of Patras.)
9. *Udržitelnost: Je možný rozvoj venkova a současně dodržení závazků vůči životnímu prostředí?* (Maria Kousis, University of Crete.)
10. *Nové otázky zemědělství: společenská hnutí usilující o nové společenské uspořádání na venkově.* (Jan Douve van der Ploeg, Wageningen Agricultural University.)
11. *Společenské, kulturní a psychologické důsledky ekonomické transformace venkova střední a východní Evropy.* (Zdeňka Pechačová, Czech University of Agriculture, Prague.)
12. *Model udržitelného rozvoje a Třetí svět: rurální a urbánní zemědělství včetně kulturních aspektů.* (Friedhelm Streiffeler and Bernhard Glaeser, Humboldt University, Berlin.)
13. *Věda, příroda a kultura: Lokality a utváření venkova.* (Jonathan Murdoch, University of Newcastle upon Tyne.)
14. *Farmářské kultury v urbánním světě: tradice spravování půdy a podnikání v měnící se krajině.* (Simon Miller, University of Manchester.)
15. *Jak se vyrovnávají zemědělské odbory se změnou od produkcionismu k managementu území a se zavedením modelu udržitelného rozvoje venkova v evropském zemědělství?* (Eduardo Moyano and Bertrand Hervieu, Edificio Univers. de Servicios Multiples, Cordoba.)
16. *Ženy, trhy a zemědělství: styl farmaření resp. zemědělského podnikání a životní styl.* (Maria Fonte and Elisabetta Basile, Università di Napoli.)
17. *Venkovská turistika (agroturistika) – je strategie diverzifikace udržitelnou strategií venkovských oblastí?* (Dezso Kovacs and J. W. te Kloeze, Godollo Agricultural University.)

Jednáním jazykem kongresu je angličtina. Další informace získáte na adrese Dr. J. Špaček, Kamýcká 129, 165 21 Praha 6-Suchbát, tel. 02 3382313, fax 02 393708.